

Dokuz Eylül Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dergisi

2013/1, Sayı 37, ss. 95-117.

DİNİ BİLGİLER ÖĞRETİMİ

Şükrü KEYİFLİ*

ÖZET

Dinî Bilgiler, Kur'an öğretimi yapılan kurumlarda verilmekte olan bir derstir. Dinin itikat, ibadet, ahlâk ve siyer alanları ile ilgili bilgilerini içermektedir. Amacı, insanları dinî konularda bilgi sahibi yapmaktır. Diğer eğitim faaliyetlerinde olduğu gibi din öğretimi alanlarında da öğretim ilkelerine uygun bir eğitim ve öğretim yapmak gerekir. Bunun için din öğretimi özel öğretim yöntem ve ilkelerinin bilinmesinde fayda vardır. Bu çalışma, Kur'an öğretimi merkezlerinde yapılmakta olan din öğretimi ile ilgili, Din Bilgiler Öğretimi Özel Öğretim İlkeleri'ni ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun için, öncelikle din öğretimi ile ilgili tarihî bir giriş yapılmış, daha sonra genel öğretim ilkeleri üzerinde durulmuştur. Genel öğretim ilkelerinden hareketle, dinî bilgiler özel öğretim ilkelerine yer verilmiştir. Son bölümde de Kur'an öğretimi merkezlerinde öğretilmekte olan dinî bilgiler öğretim alanları ile ilgili derslerin işleniş sırasınca, göz önünde bulundurulacak hususlara temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Öğretimi, Dinî Bilgiler Öğretimi, Dinî Bilgiler Özel Öğretim İlkeleri, Kur'an Kursları.

TEACHING RELIGIOUS KNOWLEDGE

ABSTRACT

Religious knowledge is a subject provided in institutions of teaching the Quran. It includes information about Religious faith, worship, morality and Siyer (biography of Muhammad). Its aim is to make people aware about religious matters. As in other training activities, in the areas of religious education, education and training must be done according to its principles. For this, special methods and principles of religious education and teaching should be studied and learned first. This study which is conducted in Quran learning centres, aimed to present the related Special Methods and Principles for Religious Teaching. To do this aim, we first made an introduction to the teaching of religion, and then focused on general educational principles. From these principles of general education, special educational principles of religious knowledge have been given. In the last section, some crucial points about teaching areas for Religious Knowledge in the Quran learning centres, especially during the class hours, were being considered.

Keywords: Religious Teaching, Teaching Religious Knowledge, Principles of special teachings on Religious Knowledge, Quranic schools.

* Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, sukru.keyifli@deu.edu.tr

Giriş

Kur'an merkezli din öğretimi etkinlikleri, İslâm'ın ilk döneminde başlamış, gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Hz. Peygamber'e gelen ilk vahyin, okunması, ezberlenmesi ve açıklanması şeklinde başlayan bu süreç, daha sonraları okuma, yazma, anlama, açıklama ve hüküm çıkarma öğretimi gibi alanlara yayılmıştır.

Hz. Peygamber'e ilk indirildiği kabul edilen Kur'an ayetlerinin, eğitim öğretim kavramlarından olan "okuma", "yazma" "kalem" gibi eğitim öğretimi çağrıştıran kavramlardan söz etmiş olması²⁷⁵, daha ilk başta Kur'an'ın eğitim ve öğretime önem veren bir kitap olarak anlaşılmasını sağlamıştır. Daha sonra nazil olan ayetlerde de ilmin, öğrenmenin araştırmanın, sormanın ve sorgulamanın gerekli bir davranış biçimi olduğu vurgulanmıştır²⁷⁶.

Kur'an, insanı öğrenmeye teşvik ederek, insanın eğitim ve öğretim ile gelişebileceğini, eğitim ve öğretim görmeyenlerin yeterince gelişmiş sayılmayacağını da belirtmektedir. Nitekim ilim sahibi olanların, olmayanlara göre daha üstün olduğunu belirtmiş, "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"²⁷⁷ diyerek bilmenin bireyin gelişimindeki önemini vurgulamıştır.

Bilmenin bir ihtiyaç olduğunu ve bilginin insanı farklılaştırdığını belirten Kur'an bilginin elde edilme yöntemleri konusunda da yol gösterici ve teşvik edici olmuştur. Her hangi bir konuda bilgi sahibi olmayanların, bilgi sahibi olanları bir bilgi kaynağı olarak görmeleri gerektiğini söyleyen Kur'an, "*Eğer bilmiyorsanız, bilene sorunuz!*"²⁷⁸ buyurarak, ilim sahibi olanları kaynak kişi olarak göstermiştir.

Müslümanlar arasında ilk eğitim öğretim faaliyetleri Hz. Peygamber'e gelen vahiyle başlamıştır. Hz. Peygamber kendisine gelen vahiylerin okunmasını, anlaşılmasını ve yazıya geçirilmesini istemiştir. Bu isteğinin yerine getirilmesi Hz. Peygamberin eğitim öğretim halkasına katılanların kalıcı davranış geliştirmelerine büyük katkı sağlamıştır. Hz. Peygamberin çok yakınında bulunan sınırlı sayıdaki arkadaşı mesailerini büyük ölçüde nazil olan ayetleri ezberlemeye ve yazıya geçirmeye tahsis etmiştir²⁷⁹.

²⁷⁵ Alak Suresi, 96/1-5.

²⁷⁶ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara,1998, s. 10.

²⁷⁷ Zümer Suresi 39/9.

²⁷⁸ Nahl Suresi 16/73.

²⁷⁹ Ahmet Koç, 'Kur'an Kurslarında Din Eğitimi', *Din Eğitimi* (Editörler: Mustafa Köylü-Nurullah Altaş), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012, s., 298.

İlk eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânlar olarak Hz. Peygamberin bizzat kendi evi ve Erkam'ın evi dikkat çeker. Erkam'ın evi İslâm eğitim tarihinde, ilk eğitim verilen mekân olması bakımından önem arz eder²⁸⁰.

Mekke'de başlayan Kur'an merkezli öğretim, daha sonra Medine'de de devam etmiştir. Medine'de, Kur'an öğretimiyle birlikte, hem dinin kurumsallaşması, hem de eğitim ve öğretim faaliyetlerinin daha sistemli hale gelmesi sağlanmıştır. Mescid-i Nebi'de bulunan Suffa²⁸¹, bu anlamda kısmen sistemli ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı mekândır.

Suffa, bir taraftan Kur'an merkezli eğitimin kurumsallaşmasını sağlarken diğer yandan da eğitim ve öğretim alanları konusunda temel teşkil edebilecek uygulamaların yapılmasına imkân sağlamıştır. Öğrencileri ve öğretmenleri bulunan ve geceli gündüzlü eğitim öğretim faaliyetleri sürdürülen Suffa, daha sonraki İslâm eğitim öğretim kurumlarına²⁸², ayrıca öğretim içeriği ile de bundan sonra gelişecek Kur'an merkezli öğretim alanlarının oluşmasına örnek teşkil etmiştir²⁸³.

Kur'an merkezli eğitim sonraki yıllarda mescitlerde ve camilerde de devam etmiştir. Ancak bu mekânların da ihtiyaçlara cevap vermede yetersiz kalmaları nedeniyle camilerin dışına taşmıştır.

Kur'an eğitim ve öğretimi, medreselerin kurulup gelişmesiyle özel bir disiplin olarak ele alınmış ve Kur'an ilimlerinin yüksek seviyede okutulduğu ihtisas medreseleri açılmıştır. Bu medreseler, Anadolu Selçuklularından önce 'Daru'l Kur'an', Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları döneminde 'Daru'l-Huffaz', Osmanlılarda ise 'Daru'l-Kurra' olarak anılmıştır²⁸⁴.

Özetle belirtmek gerekirse, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Kur'an öğretimi iki ana boyutta gelişmeye devam etmiştir. Bunlardan biri medreselerde verilen yüksek din öğretimidir. Diğer de medreselerin dışında yaygın din eğitimi özelliği taşıyan öğretim boyutudur ki, yaygın eğitim özellikli bu öğretim daha çok camilerde devam etmiştir. Camilerdeki eğitimde daha çok Kur'an'ın yüzünden okunmasına, ezberlenmesine ve ilmihal bilgilerinin verilmesine önem verilmiştir. Ayrıca hutbe ve vaazlar vasıtasıyla da eğitim ve öğretim kesintisiz olarak sürmüştür. Ancak medreselerin kapatılması ile Cumhuriyet döneminde meydana gelen boşluğun doldurulması için 1925 yılında, o günkü adıyla Diyanet İşleri Reisliği bünyesinde Kur'an hafızı yetiştirilmek üzere, 10 kişilik "huffaz

²⁸⁰ Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (çev. Ali Yardım), İstanbul, 1983, s. 59.

²⁸¹ Akif Köten, 'Suffa'nın Kuruluşu ve Ashabın Oluşumu', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yayınları Cilt: 4, 385.

²⁸² Mustafa Baktır, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashab-ı Suffa*, İstanbul, 1984, s. 40. Sayfa yok

²⁸³ Selahattin Parlador, 'İslâm'da Örgün Din Eğitimi', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, s. 439.

²⁸⁴ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 14.

muallimi” kadrosu tahsis edilmiştir. Aynı yıl, 9 Kur’an kursu açılarak, eğitim ve öğretime başlanmıştır²⁸⁵.

Kur’an ve dinî bilgiler öğrenme ihtiyacı duyanlar, bu kurslar vasıtasıyla ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Daha çok Kur’an öğretimiyle uğraşan bu kurslar başlangıçtan itibaren büyük ilgiye mazhar olmuştur.

Halkın Kur’an’a yönelik bu isteği dikkate alınarak, Kur’an okumanın öğretilmesi, ezberlenmesi ve dinleri hakkında da bilgiler edinmeleri için Kur’an kurslarının programları da geliştirilme yoluna gidilmiştir.. Bugün, Kur’an kursları kız ve erkekler için ayrı olmak üzere Kur’an’ın yüzünden okunmasını öğreten, hafızlık yaptıran, dinî bilgiler öğreten gündüzlü veya yatılı olarak faaliyet gösteren kurumlardır.

Kur’an öğretimi denilince Kur’an’da yer alan hükümlerin bilinmesi de anlaşılmaktadır. Kur’an ana hatlarıyla insanlara yönelik üç temel öğrenme alanından bahsetmektedir. Bunlar, kısaca iman, ibadet ve ahlâk olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, Hz. Peygamberin hayatı da öğretim konusu yapılmaktadır.

Bunun bir gereği olarak, bugünkü örgün ve yaygın din eğitimi verilen kurumlarda, itikat, ibadet ve ahlâk konuları yanında Hz. Muhammed’in hayatı ve ahlâkı da ders programında yer almaktadır.

Dinî bilgiler öğretiminin en az Kur’an’ın okunması ve ezberlenmesi kadar önemli olduğu bilinmektedir. İman, ibadet, ahlâk ve siyer konularının, bireyin dinî bilgilerinin artmasını sağlaması yanında, bireysel ve toplumsal alanda gerekli olan olumlu davranışların kazanılması bakımından da önemli görülmektedir.

Bu çalışma, başta Kur’an kursları olmak üzere, örgün ve yaygın din eğitimi kurumlarında öğretilmekte olan dinî bilgiler öğretimi ile ilgili öğretim ilkelerini vermeyi amaçlamaktadır.

Dinî Bilgiler Öğretim İlkeleri ve Öğretiminde Dikkat Edilecek Hususlar

Genel öğretim süreçlerinde geçerli olan ilkelerin dinî bilgiler alanında da işe yarayacağı şüphesizdir. Dinî bilgileri ilgilendiren ve ona uygun genel öğretim ilkeleri olabileceği gibi, öğrenme alanlarının özellikleri dikkate alınarak uygulanacak özel ilkeler de vardır.

Eğitim ve öğretim faaliyetleri bir takım ilke, strateji, yöntem ve tekniklerle yapılır. Eğitimden beklenen kazanımların elde edilebilmesinde, temelde ilkeler

²⁸⁵ Cahit Baltacı, “Türk Eğitim Sisteminde Kur’an Kurslarının Yeri” , Komisyon (Ed.).*Kur’an Kurslarında Eğitim- Öğretim ve Verimlilik*, Ensar Neşriyat , İstanbul, 2000.s. 16.

olmak üzere öğretim stratejilerinin belirlenerek, ona uygun gelecek yöntem ve tekniklerin seçilmesi, öğretim sürecini başarıya götüren temel şartlardandır. Yöntemsiz ya da ilkesiz yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri, amaçların gerçekleştirilmede yetersiz kaldığı gibi, zaman kaybına da neden olmaktadır. Bu bakımdan, eğitim ve öğretim süreçlerinin yönetilmesinde ilkeler ışığında uygulanacak stratejilerin, yöntem ve tekniklerin önemi büyüktür. Genel eğitim ve öğretimde olduğu gibi, din öğretimi de bu alana uygun ilke strateji, yöntem ve tekniklerle yürütülür²⁸⁶.

Dinî bilgiler öğretimi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "halkın dinî konularda aydınlatılması" görevinin bir yönünü oluşturmaktadır. Başkanlık, kendisine bağlı din eğitimi veren kurumlarda, halkın dinî konulardaki bilgi ihtiyaçlarını karşılamak için dinî bilgiler öğretimi yapmaktadır. Öğretimin verimli olabilmesi için, öğretim süreçleri içinde bazı ilkelere riayet edilmesi gerekir. Bu ilkeler, dinî bilgiler adı altında yürütülen öğrenme alanlarının özelliklerine uygun olmalıdır. Burada, iki temel husustan söz edilebilir. Bunlardan biri ilkeler diğeri de bu ilkelerin uygulanmasında dikkat edilecek hususlardır.

Dinî Bilgiler Öğretim İlkeleri:

Din öğretimi süreçlerinde, bireylerin dinî bilgi, tutum ve davranışları kazanmalarını sağlayabilmek için uygulanacak bazı ilkeler aşağıda açıklanmıştır.

Kolaylık İlkesi: Kolaylık ilkesi, dinî bilgilerin ve öğrenme süreçlerinin, öğrenici durumunda olanlara kolaylaştırılmasını temel alan bir ilkedir. Görüldüğü gibi öğrenmelerin kolaylaştırılması iki alanda mümkün olur. Bunlardan biri, öğrenme sürecinin kolaylaştırılması, diğeri de öğrenmede ele alınan konunun kolaylaştırılmasıdır.

Öğrenilecek konular dinî bilgilerdir; genel anlamda iman, ibadet, ahlâk ve siyer konularını içine alır. Öğrenmelerin kalıcı hale gelebilmesi ve bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor hedeflerin gerçekleşmesi için konuların öğrencilerin seviyesine uygun olarak verilmesi gerekir..

Kur'an, dinî içeriğin insanlar tarafından öğrenilebilmesi için kolaylaştırıldığını ifade etmektedir. Bu konuda Allah, "*Andolsun ki, biz Kur'an'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık*²⁸⁷" "(Ey Mubammed!) Biz Kur'an'ı senin dilin üzere kolaylaştırdık ki, onunla Allah'tan korkup sakınanları müjdeleyesin, inat edenleri de korkutasın"²⁸⁸. "*Biz Kur'an'ı senin dilinle indirip kolaylaştırdık. Umulur ki onlar öğüt*

²⁸⁶ Selahattin Parlador, *İslâm'da Örgün Din Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, s. 34.

²⁸⁷ Kamer Suresi 54 /17.

²⁸⁸ Meryem Suresi 19/97.

alırlar"²⁸⁹. "Andolsun biz Kur'an'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?"²⁹⁰ buyurmuştur.

Din öğretimi yapan öğreticilerin öğretimin kolaylaştırılması için gerekli bilgi ve becerilere sahip olması gerekir. Din öğretimi alanında öğretim yeterliliğine sahip olamayanların, öğretim süreçlerindeki kolaylaştırıcı çabaları boşa çıkabilir. Hz. Peygamber öğreticilere, öğretimin kolaylaştırılması gerektiğini tavsiye ederek, "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin"²⁹¹ demiştir.

Dinî bilgiler öğretiminde kolaylaştırmanın yanında bir de zorlamamak ilkesi vardır. Din öğretimi, diğer öğrenmelerde olduğu gibi, zihinsel süreçlerle birlikte duyuşsal alanı da besleyen öğretimlerden biridir. Dinin insanların istek ve ilgi durumlarına göre öğretilmesi, genel bir prensip olarak kabul edilmelidir. İnsanların zorla bir dine inanmaları mümkün olmayacağı gibi, dinî konuların öğretimi de zorla olamaz. Zorlama, bireyin istemediği bir konuda onu zorla kabul ettirir duruma getirmektir.

İslâm dinî ile ilgili inanç, ibadet ve ahlâk konularının öğrenilmesi ve yerine getirilmesi daima bireyin isteği doğrultusunda gerekçeştirilmesi temeline dayandırılmaktadır. İnsanları zorla inandırmaya çalışmak, ibadetlerde zorlamak dindarlık sayılmadığı gibi, din bunları yapmayı da doğru saymamaktadır. Bu nedenle dinî eğitim süreçlerinde bireyi, zorlamaya çalışmak doğru olmayacaktır. Bireylerin dinî öğretimlerinde öğreticiler, onları zorlamamadan öğretmeyi bir ilke olarak benimsemelidirler. Kur'an; "Eğer Rabb'in dileyseydi yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde mü'min olsunlar diye insanları sen mi zorlayacaksın?"²⁹²

Öğretici, öğretimi kolaylaştırmak için, öğrencilerin gelişimsel özelliklerine ve ihtiyaç durumlarına dikkat etmelidir. Ayrıca öğretici süreci yönetirken dini bir külfet olarak değil, kolaylıkla öğrenilebilecek bir konu olarak takdim etmelidir.

Bütünsellik İlkesi: Bütünlük ilkesi, öğretim sırasında öğrencilerin bütün duyularından istifade edilmesini, öğretilen konuları birbirleri ile ilişkilendirerek anlamsal bütünleşme sağlamayı ifade eder. Öğretici, öğretimini yaptığı konunun, öğrencinin daha önceki öğrendikleri ile bütünleştirilmesini sağlamak için, önceki öğrendiği konular arasındaki ortak yönleri hatırlatır. Örneğin, öğrenci derste, iman esaslarından biri olan peygamberlere imanı öğrenmiş ise, bunu bir önceki öğrendiği konu olan Allah'a iman konusu ile bütünleştirebilmelidir.

²⁸⁹ Duhan Suresi 44/ 58.

²⁹⁰ Kamer Suresi 54/17, 22, 32, 40.

²⁹¹ Buhari, cihat, 164.

²⁹² Yunus Suresi 10/ 99.

Süreç İlkesi: Eğitim ve öğretim bir süreçtir. Sonuçların alınması zaman ve şartlara bağlı olabilir. Eğitim yoluyla kazanılacak davranışların kalıcı ve yararlı olabilmesi için, öğretim bir sistem yaklaşımı içinde başlangıçtan sonuna kadar her gelişim basamağına uygun şekilde yürütülmelidir. Programların hazırlanmasında, uygulanmasında ve uygulamalarda süreç ilkesine dikkat edilmelidir. Süreç ilkesi, öğrenmelerin aceleye getirilmeden, belli bir süreç içinde bilgilerin özümsemesine fırsat tanımaktır.

Öğrenilenlerin hemen davranışa dönüşmesini beklemek, hem öğrenme gücünün ve isteğinin kaybolmasına hem de zaman kaybına neden olur. Din öğretimi, öğreten ve öğrenen bakımından da bir süreç anlayışı içinde sürdürülmesi gereken bir iştir.

Süreç ilkesi, dinî bir kavram olarak “sabır” kavramı ile de açıklanabilir. Bu kavramın din öğretimi bakımından iki boyutu vardır. Bunlardan biri, öğretim ortamlarında öğrenme ve öğretme sürecinin yönetilmesi ile ilgili sahip olunması gereken kontrollü takiptir. Bu takip, verilen bilgilerin davranışlara dönüşmesi sırasındaki beklentilerden vazgeçmemeyi; ikincisi de bireylerin kişiliğinin gelişmesi için çaba ve zaman sarf etmeyi, zorluklara katlanmayı gerektirir. Sabır, dinî bir kavram olarak, bireylerin duygu ve davranışlarını yönetmelerinde, kontrol edebilir olmalarında gerekli olan bir özelliktir.

Kur’an’daki sabırla ilgili âyetlerden hem duygu yönetimi hem de öğretim süreçlerinin yönetimi bakımından bunun gerekli bir ilke olduğunu anlamak mümkündür.

*“Sabrettikleri için biz onları halkı emirlerimize ileten liderler kıldık”*²⁹³,

*“Sabırlı olun, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir”*²⁹⁴.

*“İnanmayanların dediklerine sabret”*²⁹⁵

Olumluluk İlkesi: Bu ilke öğreticinin öğretim süreçlerinde öğrenciye karşı davranışlarındaki olumluluk anlamında kullanılmıştır. Öğreticinin öğrenciye karşı takınacağı tavır, öğretimin kalitesine etki eden faktörlerden biridir. Öğrencilere gösterilen sert ve olumsuz davranışlar, öğrenciyi dersten ya da öğrenmeden uzaklaştırabilmektedir.

Öğreticilerin gösterdiği sertlik ya da yumuşaklık söz ve davranışla olabileceği gibi jest ve mimikler ile de olabilir. Jest ve mimiklerin birer sözsüz iletişim aracı olduğu muhakkaktır. Öğrencinin öğrenmeye karşı cesaretini ve güvenini kaybettirecek, onu korkutacak şekilde kullanılmamasına dikkat

²⁹³ Secde Suresi 23/ 24.

²⁹⁴ Enfal Suresi 8/ 46.

²⁹⁵ Ta-Ha Suresi 20/130.

edilmelidir, sadece söz ve davranışlarla değil, jest ve mimiklerle de yumuşak ve olumlu davranışlarla eğitim süreci sürdürülmelidir²⁹⁶.

Din eğitim ve öğretiminde olumluluk ilkesi, mutlaka dikkate alınması gereken bir ilkedir. İslâm dini insanlara sevgi ve merhameti öğretmeyi, insanlar arasındaki ilişki ve iletişimin yapıcı bir şekilde yürütülmesi gerektiğini kabul eden bir anlayışa sahiptir. İslâm dininin sahip olduğu bu anlayışın gereği olarak da din öğreticileri bu ilkeye göre davranma durumundadırlar²⁹⁷. Kur'an, din eğitimcilerinin tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili, "*Varın da ona yumuşak söz söyleyin, olur ki söz dinler yahut korkar*"²⁹⁸ buyurarak, din eğitimi sürecinde yumuşak davranmanın ve olumlu bir dil kullanmanın muhatabın dinlemesini ya da korkmasını sağlayacak bir etkisinin olacağını belirtmiştir.

Pekiştirme ilkesi: Bir öğretim kavramı olarak pekiştirme, verilen bilgilerin davranışlara dönüşmesini sağlamaya yönelik organizma üzerinde olumlu etki yapacak ve davranışların kazanılmasını sağlayacak olumlu uyarıcılar verme işlemidir²⁹⁹. Pekiştirmeyi sağlayacak değişik uyarıcılar vardır, bunlardan biri de tekrardır. Tekrar, sözlükte aynı olayın, işin, hareketin yeniden ortaya çıkışı, tekrarlanması, bir konuşma veya yazıda aynı düşünceyi, kelimeyi birçok defa söyleme ya da bir daha, yeniden, gene anlamlarına gelen bir kelimedir. Eğitim ve öğretim kavramı olarak tekrar, bilgileri pekiştirmek, unutmamak için, bunların tekrar edilmesi anlamına gelir, başka ifade ile öğretimin kalıcı hale gelebilmesi için, pekiştirilmesi gerekir.

Değişik şekillerde pekiştirme yapılabilmektedir. Pekiştirme, öğretim sonunda öğrenciye verilecek geri bildirim şeklinde olabildiği gibi, olumlu ya da olumsuz dönütler vermek suretiyle de olur³⁰⁰. Öğrenmenin organizmanın çevreden gelen uyarıcılara verdiği tepki ile olduğunu savunan eğitimciler, öğrenmenin kalıcı hale gelebilmesi için organizmanın uyarılmasının tekrar edilmesi, öğrenmeyi pekiştireceğini belirtmişlerdir³⁰¹.

Dinî bilgiler öğretiminde özellikle sure ve duaların ezberlenerek öğretilmesi sırasında daha çok tekrara başvurulmaktadır. Kur'an'daki şu âyetler

²⁹⁶ Nezahat Güçlü, *'İletişim' Sınıf Yönetimi* (Editör: Leyla Küçükahmet), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 145.

²⁹⁷ M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 224.

²⁹⁸ Ta-Ha Suresi 20/ 44.

²⁹⁹ Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000, s. 140.

³⁰⁰ Münire Erden-Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2002, s. 139.

³⁰¹ Mustafa Koç, Yasemin Yavuzer, Zekeriya Demir, Mustafa Çalışkan, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 140.

tekrarın bu faydasına dikkat çeker: “Öğüt vermeye devam et”³⁰² “Sen hatırlat, çünkü hatırlatma inanlara fayda verir”³⁰³

Açıklık İlkesi: “Ayânîlik” ilkesi de denilen açıklık ilkesi, öğretim sırasında öğretilecek olan konuların öğrencilerin duyularına hitap edebilir hale getirilmesi demektir. Öğrenmede öğrencilerin duyularının mümkünse tamamının öğrenmeye katılması, öğretimin kolay ve kalıcı hale gelmesini sağlar. Öğrenme süreçlerinde, öğrencilerin duyularından sınırlı şekilde yararlanmak, ya da öğrencilerin sadece birkaç duyusuna hitap edecek bir eğitim uygulaması yapmak, öğrenmeyi geciktirir.

“Açıklık ilkesi, nesne ya da varlığın doğal hali ile temasa gelmeyi gerektirir. Bu ilke bir ölçüde somuttan soyuta ilkesini de kapsayabilir. Daha doğrusu, bu ilke kullanılmadığı zaman, somuttan soyuta ilkesine başvurulur”³⁰⁴. Başka deyişle konuların öğrencilerin anlayabilecekleri kelime ve kavramlarla anlatılması, hedef kitlenin düzeyine göre ayarlanması anlamına gelir.

Kur’an’da insanlar gözlem yapmaya teşvik edilir. Doğru yoldan sapan kavimlerin başlarına gelen kötü sonuçlara dikkat edilmesi, yeryüzünde gezip bunların başlarına gelenler, bıraktıkları kalıntılara bakılarak görülmesi istenir. Konuların açıklık kazanması için sık sık örneklere başvurulur ve peygamberlerin işinin de açık bir tebliğ ve uyarı olduğu belirtilir:

“Peygamberin vazifesi ancak açık bir tebliğdir”³⁰⁵

“Eğer yüz çevirirlerse, senin üzerine düşen açık bir tebliğdir”³⁰⁶

Kişiyeye Görelik İlkesi: Kişiyeye görelik ilkesi, yapılacak eğitim faaliyetinin, öğrencinin öğrenmeye yönelik özelliklerine dikkat edilerek yürütülmesidir. Bu özelliklerinin başında, gelişimsel özellikleri gelmektedir. Birey bedensel, ruhsal, zihinsel ve toplumsal bakımdan sürekli bir gelişim içinde bulunur.

İlgi, istek ve ihtiyaçlar bireyden bireye değişebildiği gibi gelişimsel basamaklara göre de farklılık gösterir. Bu bakımdan, öğretimin planlanmasında ve uygulanmasında söz konusu özelliklerin bir veri olarak kabul edilmesine ve bu veriler ışığında eğitim yapılmasına, öğrenciyeye görelik denmektedir.

Bu ilke, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisindeki gelişmeler ve çağdaş eğitim akımlarından “Çocuktan Hareket Akımı” pedagoglarının görüşleri sonucu gelişmiştir³⁰⁷.

³⁰² Tûr Suresi 52 /29.

³⁰³ Zariyat Suresi 51/ 55.

³⁰⁴ Cavit Binbaşoğlu, *Genel Öğretim Metotları*, Ankara, 1983, s. 21.

³⁰⁵ Nahl Suresi 16 / 35.

³⁰⁶ Nahl Suresi 16/ 82.

Öğrenciye görelilik ilkesi öğretimin, öğrencilerin kavrama yeteneklerine, doğuştan getirdiği yeti ve yeteneklerine, içinde buldukları duygusal gelişim özelliklerine ve yapabilirlik durumuna uygun hale getirilmesi anlamına da gelmektedir³⁰⁸.

Din öğretiminde de yetişkinlik dönemi din ihtiyacı ile çocukluk ya da yaşlılık dönemi birbirlerinden farklıdır. Öğrencilere dinî bilgi verilirken bu farklılıklara dikkat etmek gerekir. Din öğretiminde kişiye görelilik ilkesi, Hz. Peygamberin de üzerinde hassasiyetle durduğu bir konudur. “İnsanlara akılları ölçüsünde söz söyleyiniz”³⁰⁹ buyurarak, din öğretiminde öğrencilerin anlayamayacağı, henüz yeterli olgunluğa ulaşmadığı için davranışa dönüştüremeyecek olduğu bilgilerin verilmemesi gerektiğini belirtmektedir³¹⁰.

Bir nevi din öğretimi özel öğretim ilkeleri niteliğinde olan bu ilkelerin, dinî bilgiler öğretimi süreçlerinde göz önünde bulundurulması, öğretimin verimli hale gelmesini sağlayacaktır.

Dinî bilgiler öğretiminde bu ilkelerin yanı sıra bir de öğretim sırasında konu alanları bakımından dikkat edilecek hususlar vardır. Din öğretimi görevinde bulunan eğitimcilerin özel alanlarla ilgili öğretimde ayrıca dikkat edecekleri hususları bilmeleri gerekmektedir. Aşağıda bunlara yer verilmiştir.

Dikkat Edilecek Hususlar

Dinî bilgiler öğrenme alanları, itikat öğrenme alanı, ibadet öğrenme alanı, ahlâk öğrenme alanı ve siyer öğrenme alanlarından oluşmuştur. Onun için burada bu öğrenme alanları ile ilgili dikkat edilecek hususlar ayrı ayrı ele alınacaktır.

1. İtikat Öğrenme Alanı:

Dinî Bilgiler öğretiminin programında itikat öğrenme alanı başlığı altında, kursa katılanlara, İslâm dininin temellerini teşkil eden ve halk arasında imanın şartları diye bilinen iman esasları gelmektedir. İmanın şartları olarak bilinen, Kelime-i şahadet, Peygamberlere iman, kitaplara iman, meleklere iman, ahirete iman, kader ve kazaya iman ile ilgili konular öğretilmektedir.

Öğreticiler, bu öğretim alanları ile ilgili konuların öğretimini gerçekleştirebilmeleri için öğretim sırasında göz önünde bulundurmalarında fayda görülen hususlardan biri itikat öğretimidir. Bu alanla ilgili bazı esaslar şunlardır:

³⁰⁷ Mustafa Ergün, <http://www.egitim.aku.edu.tr/metod01.htm>, 2012.

³⁰⁸ Cavit Binbaşıoğlu, *Genel Öğretim Bilgisi*, Ankara, 1983, s. 23.

³⁰⁹ Buhari, Sahih, *Kitab'ül- İlim*, b. 49.

³¹⁰ Bayraktar, s. 214.

a. İtikat öğretiminde bireyin gelişimi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır.

İnsanlar, hangi yaşta ve çağda olurlarsa olsunlar, bir inanma ihtiyacı ile karşı karşıyadırlar. İnsanların içinde buldukları yaş ve gelişim durumuna göre ilgi ve ihtiyaçları da farklılık gösterir. Bu bağlamda çocuğun ilgi ve ihtiyaçları ile gençlerin, gençlerin ilgi ve ihtiyaçları ile yetişkin ya da yaşlıların ilgi ve ihtiyaçları birbirlerinden farklılık gösterir. İhtiyaçlarını karşılamak için harekete geçen insan, ihtiyaç odaklı bir yaşamı benimser hale gelebilir³¹¹. İhtiyaçlarının karşılanmadığı zamanlarda kişi tedirginlikler, iç ve dış çatışmalar içine düşebilir. O nedenle her insan ihtiyacını karşıladığı ölçüde kendini mutlu ve başarılı hissetmektedir.

İtikat öğretimi sırasında öğreticiler, öncelikle ihtiyaçları karşılayacak bir itikat öğretimi planlaması yapmalıdırlar.

İman ile ilgili ihtiyacın doğru bilgilerle giderilmesi gerekir. Yanlış bilgilerle bir inanç oluşturmak, bireyin dinden uzaklaşmasına neden olabilir. Ayrıca inanç öğretimi sırasında konular öğrencilerin akıl ve mantığına uygun şekilde ele alınmalıdır³¹².

b. İnançların, sosyal davranışlara yansıtıcı özellikleri dikkate alınmalı ve öğretim sırasında göz önünde bulundurulmalıdır.

Ruhsal bakımdan kendisi ile barışık olan insan, bireysel hayatında olduğu kadar sosyal yaşamında da huzurlu olan insandır. Dinin iman ile ilgili alanı insanların ruhsal alanında meydana gelen ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Ruhsal alanda meydana gelen boşlukların doğru dini bilgilerle doldurulması halinde, ruhsal bakımdan dengede olan bu insanın sosyal yaşamı da huzurlu ve mutlu olacaktır. Bu bakımdan inanç konuları anlatılırken konuların sosyal alandaki etkileri de dikkate alınmalıdır.

Örneğin, bir insanın Allah'a, inanması onun gönderdiği peygamberlere inanması Allah'ın ve peygamberlerin öngördüğü sosyal davranışlara da uymasını gerektirir. Meleklerle inanmış bir insan, toplumsal hayatını sürdürürken, meleklerin görevleri bakımından insanlara yardımcı varlıklar olduğunu bilerek bireysel ve sosyal hayatını bu anlayışa göre düzenlemeyi düşünebilir. Sorumluluk duygusu içinde kendisi dışındakilerle daha anlamlı ve uyumlu ilişkiler kurma konusunda istekli hale gelebilir..

³¹¹ Recai Doğan-Cemal Tosun, *Din Kültürü ve Ablâk Bilgisi Öğretimi*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 54.

³¹² Recai Doğan- Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar için Din Kültürü ve Ablâk Bilgisi Öğretimi*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 125.

c. İtikat konuları anlatılırken doğru bilgiler verilmedir.

İnanç ile ilgili doğruların öğrenilmesi, İslâm'ın öngördüğü "gerçek iman"ın oluşması için önemlidir. Bu aynı zamanda din ile ilgili yanlış bilgilerin ortadan kaldırılmasına vesile olacaktır. Özellikle dinin inanç alanını oluşturan konularda, çok sayıda doğru olmayan, ama doğru kabul edilen inançlar vardır. Din dilinde "batıl inanç" denilen bu hurafelerden arınmış, gerçek bir inanca ulaşmak, bireyin dinî kişiliğinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Geleneksel İslâm'da inanç esasları olarak bilinen konularla ilgili halk arasında yaygın çok sayıda spekülâtif bilgiler vardır³¹³. Bu tür bilgiler, başta melekler ile ilgili konular olmak üzere, peygamberlere iman, kitaplara iman, konularında sıklıkla rastlanılır. Dinî bilgiler öğretimi çerçevesinde doğru bilgiler verilmelidir. İnanç alanının doğru bilgilerle donatılması, toplumsal alanda var olan zararlı inanışlardan korunmayı da sağlayacaktır³¹⁴.

d. Sevgi ve Hoşgörü Geliştirici Olunmalıdır.

Sevgi, müsamaha ve hoşgörü kavramları, İslâm dininde bir değer olarak kabul edilen kavramlardır. İnsanların bireysel ve toplumsal alanlarda kendilerini ifade etmesine yarayan ve birlikte yaşamayı sağlayacak sosyal temelli davranışlardır.

İslâm dininin tüm öğretilerinde bireylere bu değerleri kazandırma hedefi bulunmaktadır. İnanç esasları ile ilgili öğretimlerde konunun sevgi ve hoşgörü geliştirici nitelikte anlatılması gerekir. Sevgi ve hoşgörü anlayışına sahip olmak, bireyin dinî bir kazanımı olarak hem kendisinin, hem de içinde yaşadığı toplumlumun yaşanabilir özelliklerde olmasına katkı yapacaktır. Bu da önce öğreticilerin öğretim sırasında katılanlara sevgi ve hoşgörü ile davranmaları, onları model olmaları ile sağlanabilir.

Öğreticilerin, inanç öğretiminde Allah korkusu verme adına, Allah'ı cezalandırıcı, yakıcı bir varlık gibi göstermeleri doğru değildir³¹⁵. Bu bakımdan, "Allah yakar", "Allah çarpar", "Allah taş eder", "çarplırsın" gibi ifadeler kullanmak, bireyin sağlıklı bir inanca sahip olmasını sağlayacak doğru bir yöntem değildir.

Öğreticiler, inanç esaslarını öğretirken Allah'a inanmanın, Allah'ın tüm yaratıklarının değerli olduğunu kabul etmek olduğunu, bunun Allah'a inanmanın bir gereği olarak görülmesi gerektiğini hatırlatmalıdırlar. Örneğin, peygamberlere iman konusu anlatılırken, diğer peygamberlere de inanmamız

³¹³ Melahat Göçeri, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 2002, s. 119.

³¹⁴ Doğan-Tosun, s. 126.

³¹⁵ Doğan-Tosun, s. 127.

gerektiğini söyleyerek, diğer peygamberlere inananlara karşı hoşgörülü olunmasının bir inanç esası olduğu vurgulanmalıdır.

e. İtikat öğretiminde yakın çevreden ve tecrübelerden yararlanılmalıdır.

İnanma, bireyin duygu alanında oluşan, fakat zihinde meydana gelen bir süreçtir. Eskiler imanı, “ Dil ile ikrar, kalp ile tasdik” diye tarif etmişlerdir. Bir bilginin dile dökülmesi ve söz haline gelebilmesi için, zihinsel bir işlemden geçmesi gerekir. İnsanlar, duyuları ile elde ettikleri bilgileri, zihinsel bir işlemden geçirdikten sonra bilgiye dönüştürürler. Duyuların dış çevreden almış oldukları ham bilgilerin zihne aktarılması ve burada bir zihinsel işlemde geçerek bilgi haline gelmesine, bilgiyi işleme kuramı³¹⁶ denir.

Bilgilerin işlemde geçmiş halinin, davranışlara dönüşmesi daha kolay ve kalıcı olur. İman öğretiminde, inanç ile ilgili konuların soyut kavramlardan oluşması, zihinsel işlemle ilgili alanın etkisini azaltmaktadır. Onun için inanç konuları anlatılırken, konuların öğrencilerin akıllarına yaklaştırılabilmesi için onların yakın çevrelerinden ve tecrübelerinden hareket edilmelidir. Bunun için de öncelikle öğrenciler, yakın çevrelerine yönlendirilmeli, onlara yaşadıkları ortam, dünya ve evren ile ilgili farkındalık artırıcı etkinlikler yaptırılmalıdır.

2. İbadet öğretimi ile ilgili dikkat edilecek hususlar

İbadet öğretimi, dinî bilgiler öğretiminde ibadet çeşitleri ve ibadetlerin yapılış şekilleri ile ilgili bilgilerden müteşekkildir. İslâm dini ibadeti Allah’a yönelme ve ona kulluk etmenin yolu olarak kabul etmiştir. İbadetlerin bireyin Allah ile olan ilişkilerini geliştirici etkisi vardır. Bir saygı davranışıdır. İman ile birlikte yerine getirilir ve kişinin samimiyetle kendisini hem duyguları ile hem de davranışları ile Allah’a yöneltmesidir.

İbadetlerin bireysel olduğu gibi toplumsal yönü de vardır. Bireysel anlamda ibadet, kişiyi Allah’a yaklaşıtııcı duygu, düşünce ve davranışlardır. İnsanlar, inandıkları Allah’ı kendilerine daha yakın hissedebilmek için, onun yapılmasını istedikleri davranışları yaparlar. İnsanların inandıklarından dolayı yaptıkları bu davranışları yine dininin bildirdiği şekli ile yaşam boyu devam ettirirler.

İslâm dininde farz ibadetler namaz, oruç, zekât ve hac olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu ibadetlerin dışında, bunlardan her hangi birini ya da birkaçını belli özel gün ve gecelerde yapmak da yine ibadetler içinde yer alır.

İbadetlerin dışında, insanların iyiliğini sağlamaya yönelik davranışlar vardır. Allah bunları da ibadet olarak değerlendirir. İnsanların birbirlerine karşı ilişkileri, çevreye ve diğer canlılara karşı yapılan işe yarar davranışların tamamı, İslâm’da ibadet olarak kabul edilmiştir.

³¹⁶ Ramazan Arı, *Gelişim ve Öğrenme*, Atlas Kitapevi, Konya, 2003, s. 143.

İslâm'da ibadet, insanın Allah ile olan münasebetlerini düzenli bir şekilde ve bilinçli olarak yürütmesini sağlayan, anlamlı davranışlar olarak kabul edilir. Buradaki "anamlı" vurgusu, ibadetlerin kasıtlı davranışlar olduğunu belirtmek için yapılmıştır. Onun için İslâm dinine göre bir davranışın ibadet değeri kazanabilmesi için, ibadet kası ile yapılmış olması gerekir. Dinî bilgiler öğretiminde kurslara katılanlara, ibadetler hakkında bilgi verilirken aşağıdaki esaslara uyulmalıdır.

a. *Bütün işlerin ibadet değeri taşıdığı belirtilmelidir.*

Kelime olarak ibadet, Allah'a kulluk etmek ve hizmet etmek anlamlarına gelir. Yapılan her işin amacının insanlara yapılmış bir hizmet olduğu anlayışına sahip olarak yapılması, Allah katında da geçerli bir davranıştır. Allah, "... *inanıp yararlı iş işleyenler*"³¹⁷ın yaptıkları işleri ibadet olarak kabul etmiştir. Bu bakımdan ibadet ile ilgili konular işlenirken, insanların hayrına ve yararına olarak yapılan kasıtlı davranışların ibadet değeri taşıdığına dikkat çekilmeli, ibadet için gerekli bedensel, zihinsel ve ruhsal sağlığı korumanın ibadet olduğu belirtilmelidir.

İbadet öğretiminde, ibadetlerin insana kazandırdığı olumlu sonuçlar, ibadetlerin insan hayatı ile ilgili planlamaları iyi yönde etkilediği anlatılmalıdır.

b. *İbadetlerin terbiye edici özelliği göz önünde bulundurulmalıdır.*

Hem duygu hem de fikir bakımından Allah'ı yanında hisseden kişiler, bireysel ve toplumsal yaşamlarında, iş yaparlarken sürekli Allah'ın hoşnutluğunu göz önünde bulundururlar. Yaptıkları işlerde Allah'ın varlığını ve onun murakabesinin sürekli onlarla olduğunu düşünen kişilerin tutum ve davranışları düzgün ve eğitilmiş davranışlardır. Bu kişilerin yaptıkları işler, sürekli belli bir amacı gözettiği için, ölçülü ve istenilen davranışlar olarak yansır. Çünkü bu kişiler yaptıkları işlerin bir ibadet olduğunu bilerek yerine getirmişlerdir.

Kişilerin Allah'ın rızasını göz önünde bulunduruyor olmaları ve bunu da alışkanlık haline getirmeleri, onların ibadet yoluyla terbiye edildikleri anlamına gelmektedir. Böylece ibadetler, insanları duygu, düşünce ve davranışlar bakımından eğitmiş olurlar.

Diğer yandan kategorik ibadetlerden olan namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleri de yerine getirilmeleri halinde kişilerin ibadetler yoluyla terbiye edilmesini sağlayacaktır. Namaz ibadetinin sürekli ve belli vakitlerde yerine getirilmesinin planlı ve kontrollü bir hayat yaşamayı sağladığı, orucun duyguları yönetme yeterliliği, zekâtın yardımlaşma ve dayanışma, haccın da sosyalleşme bakımından tutum ve davranış kazandırıcı özellikleri bulunduğu dile getirilmelidir.

³¹⁷ Asr Suresi 103/3.

c. İbadetlerin Sosyal ahlâkın geliştirilmesindeki rolü vurgulanmalıdır.

İbadetler, bir yönüyle de sosyal hayatı ilgilendirilen davranışlardır. İslâm dininde ibadetlerin bireysel yapılabilenleri olduğu gibi, topluca yapılanları da vardır, ancak İslâm dini bireysel olarak yapılabilecek ibadetlerin topluca yapılması halinde daha sevap ve geçerli olacağını prensip olarak kabul etmiştir.

İbadetlerin insanların toplumsal yaşamlarına yansımaları, ahlâkî özellikler şeklinde ortaya çıkar. Örneğin, “*namaz insanı kötülüklerden alıkoyar*”³¹⁸ ifadesi, aslında namazın sosyal ahlâkî geliştirici özelliğinin bir ifadesidir. Oruç ibadetinin tutmak fiiliyle birlikte kullanılması bu ibadetin insanın nefsinin kontrol etmesi, öfkesini yenmesi, kötülük işlemekten kendisini alıkoyması, sabırlı olmayı alışkanlık haline getirmesi gibi hedefleri de bünyesinde barındırdığını göstermektedir³¹⁹.

Keza zekât ve hac konularında da benzer ahlâkî davranışların geliştirilmesi mümkündür. Onun için dinî bilgiler öğretimi süreçlerinde öğrencilere ibadet ile ilgili konular anlatılırken o ibadetlerin sosyal ahlâkî geliştirilmesine katkısı da sağlanmalıdır. Bunu yapabilmek için de ibadetler anlatılırken onun sosyal hayata yansıyan boyutlarına dikkat çekilmeli ve bunlarla ilgili somut örnekler verilmelidir.³²⁰

3. Ahlâk Öğretimi Alanı

Ahlâk eğitiminin amacı, dar anlamda insana iç denetim yetisini kazandırmaktır. Bu çerçevede ahlâk eğitimi, insana davranışlarının iyiliğini, kötülüğünü denetlemesine yardımcı olacak yeterlilikleri kazandırmayı hedeflemektedir³²¹.

İslâm dini insanların birbirlerine karşı güzel ve saygılı bir davranış sergilenmesini ister. İnsanların birbirlerine zarar vermemelerini öğütler. Yapılan işlerde dürüst ve samimi olunması gerektiğini ısrarla vurgular. Müslümanların, dinî tutum ve davranışlarında, buna riayet etmeleri gerektiğini belirtir. Onların hem kendilerine hem de başkalarına karşı saygı, sevgi ve sorumluluk içinde davranmalarını bir ibadet olarak değerlendirir.

İslâm dininin bu temel anlayışı genel anlamda ahlâk kavramı ile ifade edilir. Bu bağlamda ahlâk, İslâm dininin oldukça önemsedığı hususlardan biridir³²². Bir rivayette sahabeden birinin Hz. Aişe’ye Hz. Peygamberin ahlâkını

³¹⁸ Ankebut Suresi 29/ 45.

³¹⁹ Beyza Bilgin- Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, Gün Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 97.

³²⁰ Bkz. Göçeri, s. 120.

³²¹ Doğan-Tosun, s.139.

³²² Göçeri, s. 120.

sorduğu, Hz. Âişe'nin de ona "*Sen Kur'an okumuyor musun? İşte onun ahlâkı Kur'an'dır*" şeklinde cevap verdiği belirtilmiştir³²³.

Ahlâk eğitimi, dinin öngördüğü ahlâk ilke ve kurallarının bilgisini vermek, gereğine inandırmak ve davranışlara dönüştürülmesini sağlamaktır. Onun için bir Müslüman dini hakkında bilgi alırken, bu konularda da bilgilendirilmelidir. Dinî bilgiler öğretimi yapılan merkezlerde, Kur'an'ın ruhuna uygun davranışlar sergilemek, bu davranışların neler olduğunu bilmekle mümkün olur. Bu sebeple ahlâk ile ilgili konular öğretim konusu haline getirilmektedir.

Ahlâk eğitimi verilirken bireylerin iç ve dış uyarıcılara karşı verecek oldukları tepkilerin istendik davranışlara dönüşmesini sağlamak hedeflenmektedir. Bireylerin her türlü davranışlarının denetlenebilir ve bireyin kendi denetiminden geçen kontrollü davranışlar olabilmesi için, bir duygu ve karakter eğitiminden geçirilmesi gerekir.

İnsanların iç ve dış eğilimleri ve bu eğilimlerin bireysel ve sosyal hayatta işe yarar hale getirilebilmesi, ahlâk eğitimi ile kazandırılacak özellikler arasındadır. Bu bakımdan etkili bir ahlâk eğitimi verebilmek için bireylerin sosyal ve bireysel her türlü eğilimleri bilinmeli ve bu eğilimler dikkate alınmalıdır³²⁴.

Bireyler arasındaki farklılıklar diğer alanlarda olduğu gibi eğilimler bakımından da çeşitlilik gösterir. Bu bakımdan eğilimlerin eğitilmesi sürecinde bireylerin gelişimsel özelliklerinden kaynaklanan çeşitliliklerin de göz önünde bulundurulması neredeyse zorunlu hale gelmektedir.

Dinî bilgiler öğretimi sürecinde ahlâk ile ilgili konular öğretilirken, ahlâk öğretimine temel teşkil eden bireysel farklılıklara göre yapılması ya da daha başka özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekir. Onun için ahlâk öğretimi sırasında dikkate alınacak hususları şöyle sıralamak mümkündür.

a. Ahlâkî konuların öğretiminde öğrencilerin gelişimsel özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Gelişim ile öğrenme arasındaki ilişki, ahlâk öğretimi için de geçerlidir. Gerek örgün gerekse yaygın din eğitimi kurumlarında ahlâk eğitimi yapılırken, bireyin gelişimsel özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Çocukların gelişimine bağlı olarak ahlâk ile ilgili gelişimi yetişkinlere göre farklılık gösterir. Çocuklar, daha çok çevresel etkilenme içindedirler. Bu bakımdan ahlâk ile ilgili değerlendirmeleri, yakın çevrelerindeki yetişkinlerin ahlâkla ilgili tutum ve davranışlarına bağlıdır. Çocukların neyin iyi ya da kötü

³²³ Müslim, Salat, 73.

³²⁴ Doğan-Tosun, s. 139.

olduğu ile ilgili kanaatleri anne ve babalarının iyi ve kötü dediklerine göre oluşur. Bu yüzden çocuklar için ahlâk, model alınarak öğrenilecek bir konudur. Çocuklara model olacaklar da büyük ölçüde yakın çevresinde bulunan ebeveynlerdir.

Yetişkinlerin ahlâk ile ilgili öğrenmeleri bilişsel öğrenmeler şeklinde gerçekleşir. Yetişkinler, iyi ve kötü hakkında bir bilgiye ulaşmaları halinde bunun iyi ya da kötü olduklarında karar verebilirler. Onun için çocukların ahlâk öğretiminde izlenecek yol ile yetişkinlerin ya da yaşlıların öğretimi sürecinde izlenecek öğretim yolu farklıdır. Dinî bilgilerin öğretiminde ahlâk öğretimi yapılırken hedef kitlenin gelişimsel özelliklerine göre ahlâk ile ilgili konuların planlamasını yapmak gerekir.

b. Ahlâkî konuların öğretiminde yaşantılardan ve yakın çevreden yararlanılmalıdır.

Ahlâk, davranışlara yönelik bir husus olması bakımından daha çok pratik özellikleri olan bir konudur. Ahlâk ile ilgili değerlerin insanların arasında yaşanan bir gerçeklik boyutu bulunmaktadır. Bir insanın ahlâk bakımından değerlendirilmesi onun, ahlâkla ilgili bilgileri ile sınırlı değildir. Ahlâk ile ilgili bilgilere sahip olması o kişinin ahlâklı olduğu anlamına gelmeyebilir. Ahlâk, bildiklerini davranışlara dönüştürmesi bakımından önemlidir. İnsanların ahlâklı davranış sergilemeleri, edindikleri ahlâkî bilgileri uygulayabilmesi ile mümkün olur. Ahlâk öğretimi yapılırken de verilen bilgilerin hayata yansımalarına dikkat çekmek gerekmektedir. Hayatta var olan uygulamalara ya da aksaklıklara dikkat çekilmelidir³²⁵. Öğrencilere, özellikle yakın çevrelerinden başlamak üzere, iyi örnekleri ve iyi davranışları göstererek onların üzerine düşünmelerini sağlayacak şekilde bir öğretim yapılmalıdır. Ahlâkî davranışları bakımından öğrencilere model olabilecek örnekler sunulmalıdır. Özellikle ahlâk öğretimi sırasında, yakın çevreden iyi örnekler gösterilmeli, yetişkinlik dönemlerine geldiklerinde onların ahlâkî davranışlarını yerine getirmeyi isteyecekleri rol modellere dikkat etmeleri sağlanmalıdır.

c. Ahlâk öğretiminde vicdan eğitimi esas alınmalıdır.

Ahlâk eğitiminin bireye kazandırmak istediği temel yeterliliklerin başında, bireyin kendi kendini denetleyebilir olması gelmektedir. Bireyin kendi duygu ve isteklerini istenilen yönde kullanabilmesi, onları denetim altına alabilmesi kendine hâkim ve duygularını yönetebilir olması sağlanmalıdır.

İradeye hâkim olmak, bir şeyin iyi ya da kötü olduğuna karar vermek, akla ve iradeye yol gösterici durumunda olan vicdanın gelişmesi sayesinde gerçekleşir. Vicdan, herkeste bulunması gereken ve eğitim ile geliştirilebilen soyut bir iç denetim mekanizmasıdır. Bazıları buna sağduyu, bazıları da nesnellik adını verirler.

³²⁵ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlâk Eğitimi*, Samsun 1998, s. 221.

Vicdan, insanların yapıp etmelerine nitelik kazandıran bir olgudur. Davranışların iyi ya da fena olduğu kararını, iyi hareketleri takdir, kötülüğe karşı da nefret duygularını, ahlâk anlayışımıza göre duyarız. Vicdan, işler ve davranışlar hakkında akıl ve irade ile iyi ya da kötü olacağını değerlendirerek bir sıra karar vermeyi sağlayan bir iç mekanizmadır³²⁶. İnsanlar, bir şeyi yapmadan önce vicdanına danışır. Danışmanın sonucunda, vicdanın öngördüğü, onun yapılırsa iyi, yapılmazsa kötü dediği yönde davranırlar. Böyle davranan insanlar vicdan eğitimi almış kimseler olarak kabul edilir. Ahlâk eğitimi sayesinde insanların yaptıklarının iyi ya da kötü olduğu anlaşılır³²⁷. Ahlâk eğitimi, vicdanı bir iç denetimci olarak değerlendirir ve bireyi daima iyiye ve güzele yöneltmeye çalışır.

Ahlâk eğitimi ile ilgili bilgiler verilirken, öğrencilere onların vicdanlarını, akıl ve iradelerinin eşliğinde kullanabilmeyi öğretmek gerekmektedir³²⁸.

4. Siyer Öğretim Alanı

Siyer dersinde Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili bilgiler verilmekte, onun söz ve davranışlarının örnekligi üzerinde durulmaktadır. Dinî bilgiler öğretimi yapılan eğitim kurumlarında, Hz. Peygamber ile ilgili üniteler, kursa katılanların gelişimsel durumlarına göre programlandırılmakta ya da geliştirilmektedir.

İster genel isterse ayrıntılı bilgiler verilsin siyer öğretim alanının temel hedefi, Hz. Peygamberi tanıtmak ve onun örnek yaşamının model alınmasını sağlayacak eğitim ve öğretim vermektir. Model olarak öğrenme özelliği olan insanlara, model şahsiyetlerin yaşamlarını ve insanlara karşı yapmış oldukları örnek davranışların aktarılması, onlarda olumlu davranışların kazanılmasına katkı sağlayacaktır. Hz. Peygamberin hayatının öğretilmesinde böyle bir beklenti, onun hayatının öğretim konusu yapılmasının planlanmasında etkili olmuştur. Hz. Peygamber bu bakımdan sadece Müslümanlara söz ve davranışları olan bir kişidir. Bu bakımdan Müslümanların, inandıkları dinn peygamberi olan Hz. Muhammed hakkında doğumundan başlayarak tüm yaşam serüvenini bilmeleri gerekir.

Hz. Peygamberin sorun çözücü kişiliği ve olaylara karşı geliştirdiği çözüm önerileri bilinmelidir. Onun bu yönüyle model alınması toplumsal hayatın rahatlamasını, evrensel anlamda insanların barış içinde yaşamasına katkı sağlayacaktır. Onun için, dinî bilgiler öğretimi bağlamında Hz. Peygamberin hayatının öğretilmesi gereklidir. Ancak öğretilirken beklenen hedeflerin

³²⁶ Bkz. Bilgin-Selçuk, s. 112.

³²⁷ Peker, s. 224.

³²⁸ Bkz. Nurullah Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, ss. 55-56.

gerçekleştirilmesi için göz önünde bulundurulması gereken hususlar vardır. Bu hususların bazılarını söyle sıralamak mümkündür:

a. İnsanı Özellikler Bakımından Hz. Peygamberin örnek kişiliği

Hız. Peygamber her şeyden önce bir insandır. Onun insan olması, peygamberlik görevinin bir parçasıdır. Çünkü Allah insanlara vermek istediği mesajları, insanlar arasından seçilmiş bir kişi ile iletacaktır.

Hız. Peygamberin Allah tarafından bir peygamber olarak seçilmiş olması onun, seçildikten sonra insan olma özelliklerini ortadan kaldırmış değildir. Bu bakımdan Hız. Peygamber, vahiy alarak Allah ile iletişim kurması ve peygamber olması hasebiyle, insanlardan farklıdır. Ancak o, almış olduğu mesajları insanlara insanî özellikleriyle anlatmıştır. Hız. Peygamberi anlamaya çalışan, onun öğretilerini kabul eden insanların, onun bu yönünü bilmeleri gerekir.

Hız. Peygamberin yaşamı süresince gerek peygamberlikten önceki gerekse peygamberlikle başlayan yaşamında ortaya koyduğu söz ve davranışlar, insanlar tarafından model alınabilecek nitelikte davranışlar olmuştur. Bu hususu çeşitli kaynaklar belirtmektedirler.

Bu nedenle, Hız. Peygamber ile ilgili konuların anlatılmasında onun bir insan olduğu vurgusunun yapılması ihmal edilmemelidir. Özellikle Hız. Peygamberin peygamberlik öncesi insanî ilişkilerindeki olumlu tutum ve davranışları, onun herkes tarafından güvenilen, dürüst, hoşgörülü, problem çözücü, insanlar arasındaki ilişkilerinde yapıcı davranması, model alınabilecek, öğretim konusu yapılabilecek değerlerdir.

Hız. Peygamberin bir insan olduğu hususu, Kur'an'da da vurgulanmıştır. Kur'an'da, "Yabut altından bir evin olsun, ya da göğe çıkmalsın. Ona çıktığına da asla inanmayız. Ta ki bize, okuyacağımız bir kitap indiresin. De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Nibayet ben de, peygamber olan bir insandan başka bir şey değilim". Kendilerine doğru yolu gösteren rehber geldiğinde insanların iman etmelerine ancak şöyle demeleri engel oldu: "Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?" De ki: "Eğer yer yüzünde uslu uslu yürüyen melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir meleği elçi gönderirdik" ³²⁹ ayetleri ile "De ki: Ben de sizin gibi ancak bir beşerim. Ne var ki, bana ilâhınızın ancak bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Onun için her kim Rabbine kavuşmayı arzu ederse iyi amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibadete biç kimseyi ortak etmesin." ³³⁰ âyeti bunu göstermektedir.

Hız. Peygamberin insanî yönü anlatılırken, onun insanlar arasında yaşadığına, insanlar ile konuşup onların sıkıntılarını paylaştığına vurgu yapmak gerekir. Günlük yaşayış içinde diğer insanların sıkıntılarının olabildiği gibi onun da sıkıntıları olabileceğini, ancak onun sıkıntılar karşısında diğer insanlara örnek teşkil edebilecek şekilde metanetli ve çözüm üretici olduğunu belirtmek gerekir.

³²⁹ İsrâ Suresi 17 /93-95.

³³⁰ Kehf Suresi 18/110.

Hz. Peygamberin günlük ekonomik ve sosyal sorunlar karşındaki tutumunun diğer insanlardan farklı olmadığını anlatmak gerekir. O kendi geçimini sağlamak için çalışılması gerektiğini söylerken kendisinin de çalıştığını, açıklıkla ilgili bir durum karşısında duyarlılık gösterdiğini, insanların sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümü konusundaki bilgi ve becerilerinin farklı olabileceğini söylemesi onun her bakımdan insanî özellikleri olmasındandır.

b. Vahiy alması bakımından Hz. Peygamber

Hz. Peygamber, vahye muhatap olmuştur. Vahiilerin toplamı Kur'an-ı Kerim olarak elimizde bulunmaktadır. Kur'an'ın içerdiği mesajların, insanlara yönelik olması nedeniyle, insanlar tarafından anlaşılması ve davranışlara dönüştürülmesi gerekir. Allah'tan aldığı vahiyleri insanlara ulaştıran kişi olması hasebiyle Hz. Peygamberin vahyin anlaşılmasına katkısı büyüktür. Müslümanlar, İslâm'ın iman, ibadet ve ahlâk alanındaki mesajlarını nasıl uygulamaya koyabileceklerini Hz. Peygamberin bu konularla ilgili söz ve davranışlarına bakarak anlamaya ve yerine getirmeye çalışmışlardır.

Hz. Peygamberin Kur'an ile ilgili söz ve davranışları, tavsiyeleri ya da uygulamaları Müslümanlar tarafından dikkate alınmıştır. Bu nedenle, Hz. Peygamberin hayatı öğretim konusu yapılırken, onun aynı zanda dinin ilk kaynak kişisi olmasına vurgu yapılmalıdır. Hz. Peygamberin bir kaynak kişi olarak Kur'an'ın anlaşılmasında sözlerine ve uygulamalarına dikkat edilmesi, dinin zaman içindeki farklı anlaşılmalarını da ortadan kaldıracak, dinî alandaki yanlışların giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Hz. Peygamberin vahiy alan bir kişi olması yönüyle model alınması, Kur'an'ın insanlar tarafından anlaşılmasını da sağlayacaktır. Kur'an'ın anlaşılmasına olan ihtiyaç sürdüğü sürece, Hz. Peygamberin Kur'an ile ilgili yorum ve uygulamaları daima birinci derecede başvurulması gereken bir kaynak olarak görülecektir. Bu suretle Kur'an'ın dolayısıyla da İslâm dininin doğru ve özüne uygun olarak anlaşılması mümkün olacaktır.

Hz. Peygamberin hayatı anlatılırken onun hem insan olma, hem de vahiy alan bir kişi olması değerlendirilmelidir. Ancak onun bu iki yönünün birbirinden bağımsız olmadığını da vurgulanması gerekir.

Hz. peygamber, bir peygamber olması bakımından insanlardan farklıdır. Fakat dinin insanlara yönelik amaçlarını gerçekleştirmeye çalışması bakımından onlar gibidir. Onu bu iki yönüyle tanımadan dinin beşeri ve beşer üstü boyutunu kavrayabilmek mümkün değildir. Bunun yanında onun söz ve davranışlarının arka planında var olan ve bunlara etki eden felsefesinin de kavratılması gerekir.

Sonuç

İslâm'ın ilk yıllarından bu yana dinî bilgiler öğretimi yapılmaktadır. Eskiden Kur'an'ın yüzünden okutulmasının öğretilmesi yanında "İlmihal Bilgileri" adı altında iman, ibadet ve ahlâk ile ilgili konular da öğretilmekteydi. Bugün bu öğretimi Diyanet İşleri Başkanlığı yerine getirmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı bu görevini kendisine bağlı kurumları ile yerine getirmektedir. Başkanlık, "halkın dinî konularda aydınlatılması" görevini camiler ve Kur'an kurslarında yapmakta olduğu din eğitimi çalışmaları ile sürdürmektedir. Camilerde ve Kur'an kurslarında verilen din eğitim ve öğretimi programının içinde dinî bilgiler öğretimi de yer almaktadır.

İnsanların inandıkları din hakkında bilgi sahibi olmak istemeleri ile ortaya çıkan talebin bu kurumlarda, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilir olması beklenir. Bu da dinî bilgiler öğretiminin pedagojik esaslara bağlı olarak yapılmasına bağlıdır. Hem dinin insanlar üzerinde gerçekleştirmek istediği hedefler, hem de insanların dinden beklentileri, pedagojik bir eğitim ve öğretimi nerdeyse zorunlu kılmaktadır. Pedagojik eğitim, yapılacak her türlü eğitim ve öğretim faaliyetinin metot ve ilkelere göre yapılması anlamına gelmektedir. Eğitimin genel ilke ve yöntemleri yanında yapılacak olan alan öğretimi için de özel ilke ve yöntemler bulunmaktadır.

Yaygın din eğitimi alanlarında yapılmakta olan dinî bilgiler öğretim alanları ile ilgili ortaya koymaya çalışılan bu ilkler bir bakıma dinî bilgiler özel öğretim ilkeleri olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Altaş, Nurullah. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- Aydın, Ayhan, *Sınıf Yönetimi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Baktır, Mustafa, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashab-ı Sıffa*, İstanbul, 1990.
- Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara, 1998
- Binbaşıoğlu, Cavit, *Genel Öğretim Bilgisi*, Ankara, 1983.
- _____, *Genel Öğretim Metotları*, Ankara, s. 1983.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail: *el-Camiu's-Sahib*, I-VIII, İstanbul 1992.
- Çelebi, Ahmet, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (çev. Ali Yardım), İstanbul, 1983.
- Demirel, Özcan, *Öğretme Sanatı*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 1999.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Doğan, Recai - Tosun, Cemal, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2003.
- _____, *İlköğretim 4.ve 5. Sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Ergün, Mustafa, <http://www.egitim.aku.edu.tr/metod01.htm>, 2012
- Erden, Münire - Akman, Yasemin, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2002.
- Göçeri, Melahat, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 2002.
- Güçlü, Nezahat, *'İletişim' Sınıf Yönetimi* (Editör: Leyla Küçükahmet), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2000.
- Koç, Ahmet 'Kur'an Kurslarında Din Eğitimi', *Din Eğitimi* (Editörler: Mustafa Köylü-Nurullah Altaş), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012

- Koç, Mustafa, Yavuzer, Yasemin, Demir, Zekeriya, Çalışkan, Mustafa, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- Köten, Akif, 'Suffanın Kuruluşu ve Ashabın Oluşumu', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994.
- Küçükahmet, Leyla, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el- Kuşeyrî, *el-Camiu's-Sabih*, I-V, İstanbul 1992.
- Parladır, Selahattin, *İslâm'da Örgün Din Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.
- _____, *İslâm'da Örgün Din Eğitimi, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yayınları İstanbul, 1994.
- Peker, Hüseyin, *Din ve Ablâk Eğitimi*, Samsun 1998
- Türk Dil Kurumu, <http://tdkterim.gov.tr/bts/2012>
- Önder, Mustafa, *Kur'an Kursları'nda Dini Öğretmek*, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Özden, Yüksel, *Öğrenme ve Öğretme*, Pegem, Ankara, 1998